

Opponensi vélemény Molnárné Kovács Judit „A viszonyosságon túl – Az igazságtalanságra adott proszociális válasz” című akadémiai doktori értekezéséről

Molnárné Kovács Judit akadémiai doktori értekezése az igazságosság és az igazságtalanság szociálpszichológiai kérdéseivel foglalkozik, annak értelmezésével, az arra adott válaszokkal, és a különböző válaszok megjelenésének pszichológiai okaival. Az értekezés arra vállalkozik, hogy minden oldalról körüljárja e fogalmakat, kitér annak teljes szociálpszichológiai szakirodalmára, bemutatja, mit jelent az igazságtalanság a sértettek számára, az elkövetők számára és a kívülállók számára. Foglalkozik a kérdés társas, politikai aspektusaival és a mentális egészséggel való összefüggéseivel is.

Az első fejezet bemutatja a pszichológia igazságosság fogalmát és az igazságkutatás alapkérdéseit, melynek lényeges eleme, hogy a valóság konstrukciója egy társas folyamat, mely a társadalom hierarchikus kapcsolataiba van beágyazva. A fejezet bemutatja, hogy az igazságos csere alapvető pszichológiai szükségletünk, mely a kapcsolatok megőrzésének alapja. A szociálpszichológia és annak alkalmazott területei szisztematikusan megmutatták, hogy az igazságosságra törekvés és az igazságosnak ítélt elosztás preferenciája messze túlmutat az önérdék szempontjain, és abban az emberek morális meggyőződése, társadalomfelfogása, személyisége és kapcsolati szükségletei érvényesülnek elsősorban, melyek mint társas normák irányítják a viselkedést.

A második fejezet bemutatja, hogy az igazságtalanság stresszt okoz, mely az embereket megküzdésre sarkallja, amely elvezet a viszonyosság csereelméleti fogalmához. Az elsősorban ultimátum játékokra és ahhoz hasonló kísérleti paradigmákra épülő kutatási eredmények világossá teszik azt az általános késztetést, hogy az átélt igazságtalanságot valahogy kiküszöböljük. A motivációk ebben az esetben mindig a viszonzásra irányulnak, melyek megjelenhetnek bosszú formájában is, vagy éppen proszociális viselkedésként.

A harmadik fejezet a rendszerigazolás fogalmából indul ki, majd tágabban értelmezve elemzi, hogy milyen pszichológiai okai lehetnek annak, hogy valaki elviseli, kimagyarazza az őt ért igazságtalanságot, akár olyan szélsőséges mértékben is, mint a bántalmazó kapcsolatok esetén. A

bántalmazó kapcsolatokra történő kitekintés rendkívül fontos, annak ismertetése alapos, bár megítélésem szerint az értekezés témájától kicsit távolabb esik. Meglepő, hogy a rendszerigazolás fogalmának is alapját adó igazságosságba vetett hit mint motiváció nem jelenik meg az értekezés ezen fejezetében, pedig e fogalom még a rendszerigazolásnál erősebben kötődik az igazságosság észleléséhez.

A negyedik fejezet az igazságosság és igazságtalanság kapcsolatokra vonatkozó aspektusaival foglalkozik, kitérve a hatalmi viszonyok és a pénz szerepére a kapcsolatokban, illetve a kapcsolatok fenntartása által motivált reakciókra. A fejezet két korábbi kutatás eredményét ismerteti, melyek azt mutatják be, hogy a kapcsolat megőrzésének a vágya erősebb a racionális döntéshozatal vágyánál.

Az ötödik fejezet arra a jelenségre keres választ, hogy az igazságtalanságot az emberek miért hagyják megtorlatlanul egyes helyzetekben, illetve miért reagálnak inkább kapcsolatépítő, mintsem romboló válasszal. A fejezet három empirikus adatgyűjtés eredményei alapján arra a megállapításra jut, hogy létezik olyan megküzdés az igazságtalanság által kiváltott stresszel, amely inkább a nem-cselekvés irányába mutat, és ezáltal hoz megnyugvást, továbbá ugyanezt a célt szolgálhatják a proszociális válaszok is.

A hatodik fejezet számba veszi azokat az egyéni tényezőket, melyek meghatározzák az igazságtalanságra adott különböző válaszokat. Az értekezés itt tér ki először az igazságosságba vetett hit fogalmára mint énvédő mítoszra. Ezt követően a fejezet kitér az igazságra való érzékenység fogalmára, mely szorosabb összefüggést mutat a proszocialitással, és amelyben szintén komoly egyéni különbségek ismerhetők fel. A fejezetben tárgyalt további egyéni szintű változók a társas értékorientáció, a vallásosság, a megbocsájtási hajlandóság, melyek nyilvánvalóan jól tükrözik, hogy az egyéni különbségek mögött komoly kulturális és társadalmi meghatározottság áll.

A hetedik fejezet empirikusan vizsgálja a hatodik fejezetben tárgyalt egyéni tényezők szerepét az igazságtalanságra adott kapcsolatépítő válaszok meghatározásában. A fejezet a korábban bemutatott vizsgálatok további eredményeit tárgyalja, mely során azonosítja a felsorolt tényezők

jelentőségét. Fontos eredménye a kutatásoknak, hogy az eredmények nem csak a sértettekre érvényesek, de a döntéshozói és kívülálló szerepben is azonosíthatók.

A nyolcadik fejezet kifejezetten a döntéshozói szerepre fókuszáltan mutatja be az igazságtalanságra adott válaszok egyéni meghatározóit, felhívva a figyelmet arra a kevésbé kutatott, ámde rendkívül fontos kérdésre, hogy az igazságosság hogyan alakítja a vezetőként hozott döntéseket. A fejezet elsőként a bocsánatkérések tartalmának hatását vizsgálta, és arra a megállapításra jut, hogy a sértésért való bocsánatkérés a felelősségvállalás észlelése miatt váltja ki a megbocsátást. Ezzel szemben a mentetőző bocsánatkérés nem tudja kiváltani ezt a hatást.

A kilencedik fejezet a kívülállókra, tanúkra tér ki. A kívülálló (bystander) jelentőségét a szociálpszichológia régen felismerte, tehát annak ellenére, hogy az értekezésben nincsenek empirikus adatok erre vonatkozóan, mégis kifejezetten fontos, hogy a sértett és döntéshozói oldalon túl, az értekezés a kívülálló szerepére is külön kitér. A kívülálló viselkedése ugyanis normateremtő, és végső soron rajtuk áll vagy bukik az immorális, igazságtalan viselkedések tolerálása a társadalomban.

Az értekezést lezáró összegző fejezet 11 tézisbe foglalja össze az eredményeket, mely az egyes fejezetek konklúzióit tartalmazza és rámutat az igazságtalanságra adott válaszok legfontosabb összefüggéseire. A kutatások gyakorlati hasznosulásai között említésre kerül a szervezetpszichológiai hasznosulás és a gyakorló szakembereknek adható tanácsok. Ezt a kitekintést azonban rendkívül szűkszavúnak gondolom, a kutatások eredményei véleményem szerint sokkal szélesebb körben hasznosíthatók, fontos üzeneteket hordoznak olyan területeken is mint akár a járványkezelés, a klímaváltozás kezelése, az adórendszer és az azzal kapcsolatos politikai kommunikáció, a civil szervezetek működése vagy éppen a média számára.

Az alábbiakban néhány kritikai észrevételt fogalmazok meg az értekezéssel kapcsolatban:

1. Nem értek egyet azzal a kijelentéssel, hogy az igazságosságkutatás eltűnt volna a szociálpszichológiából, és csupán annak alkalmazott területén, a szervezetpszichológiában élne tovább. Az észlelt igazságtalanság ugyanis központi fogalma annak a társas

identitásra épülő kutatási irányzatnak, mely a kollektív cselekvés mint a társadalmi változás kulcsát vizsgálja. Ez a kutatási irányzat az előítéletkutatások visszaszorulásával, ma az egyik legfontosabb irányzatok egyikének számít, hiszen arra a felismerésre épül, hogy igazságosabb és egyenlőbb társadalmak nem az előítéletek megszűnésével keletkeznek, hanem a társadalmi változásra közvetlenül irányuló társas versengés által. Mivel az értekezés kitér a kollektív cselekvés fogalmára, így véleményem szerint az értekezés maga is cáfolja, hogy az igazságtalanság háttérbe szorult volna a szociálpszichológiai témák között.

2. Meglepő, hogy éppen a kívülállóról szóló fejezetben kerül előtérbe a kollektív cselekvés fogalma, melyet a szociálpszichológia Tajfel társas identitás elmélete alapján alapvetően a saját csoportot érő észlelt igazságtalanságok elleni kollektív küzdelemként ír le. Emellett, már újabb kutatások részeként ismerte fel a szociálpszichológia, hogy a kollektív cselekvés – tehát egy csoportot érő igazságtalanság elleni fellépés a társadalmi változás érdekében – megtörténhet akkor is, ha egy személy nem tagja az érintett csoportnak. Ezen esetek egyike, amikor kívülálló, tehát nem érintett a csoportközi viszonyban. Azonban a kollektív cselekvésnek éppen a legkritább esete, amikor tényleges kívülállóról van szó. Ennél sokkal valószínűbb, hogy valaki éppen az elkövetői csoport tagjaként, a jóvátétel miatt vesz részt kollektív cselekvésben, vagy ideológiai okok miatt, tehát egy saját, véleményalapú identitása mentén. A fejezet mindezekre kellő alapossággal ki is tér, tulajdonképpen csak a kollektív cselekvés relevanciájának a kívülálló fejezetben történő keretezése viszi kissé félre az olvasót.
3. Az értekezés helyenként kitér a motivált megismerés jelenségére, azonban véleményem szerint ez a magyarázat nem kapta meg a kellő helyét a dolgozatban. A motivált társas megismerés ugyanis szinte minden vizsgált fogalom szempontjából adekvát magyarázatot kínál arra, hogy a döntéshozatal miért nem racionális, és milyen torzítások jellemzik.
4. A kutatás limitációi között említésre kerül, hogy egyes, korábban végzett vizsgálatok alacsony elemszáma az akkori kutatási sztenderdeknek megfelelő volt. Ezzel teljes mértékben egyetértek, ugyanakkor egy érzékenység vizsgálattal kimutatható lenne utólag is, hogy a használt elemszámok az észlelt hatáserősség szempontjából milyen bizonyosságú választ adtak.

5. Hiányoltam a kutatásból a kulturális aspektusok ismertetését, annak ellenére, hogy az igazságosság fogalma egy erősen kultúrába ágyazott jelenség. Érdeemes lett volna kitérni a kutatások kulturális kontextusát adó magyar populáció, és a nemzetközi kutatások zömét jelentő nyugat-európai, észak-amerikai kultúrák közötti különbségekre is éppúgy, mint egyéb kulturális hatásokra az igazságosság pszichológiai vizsgálatában.

Az értekezés egyértelmű erőssége és értéke az az alaposág, mellyel a felvázolt témákat körüljárja. A dolgozat arra törekszik, hogy átfogó képet adjon minden ismertetett fogalomról és a vonatkozó nemzetközi szakirodalmakat, legfontosabb elméleteket és empirikus eredményeket megfelelő alaposággal bemutassa, sőt annak történeti alakulására is kitérjen. A dolgozat ezt a vállalását maximálisan teljesíti, kijelenthető, hogy minden fejezet rendkívül komoly szakirodalmi áttekintést tartalmaz. Az értekezés legfőbb állításait a jelölt empirikus adatokkal is alátámasztja, mely kutatások az elmúlt két évtizedben készültek, különböző kísérleti módszerekkel, különböző populációk bevonásával. Az empirikus kutatások bemutatása, az elvégzett vizsgálatok pontosak, a hipotézisek tesztelésére maximálisan alkalmasak.

Nyilatkozom róla, hogy Molnárné Kovács Judit doktori művét hiteles adatokat tartalmazónak és a nyilvános vitára alkalmasnak tartom.

Kelt: Budapest, 2021. december 29.

Kende Anna